

Живојин Станојчић

О ЈЕДНОМ РЕЧЕНИЧНОМ МОДЕЛУ У РОМАНУ „СЕОБЕ”
МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

1. Својевремено сам указао на динамичку природу дијалекатског, одн. архаичног слоја у наративном језику три значајна српска писца – Л. К. Лазаревића, И. Андрића и М. Настасијевића¹, при чему сам те слојеве издвајао инструментом анализе која се заснивала на овако датом теоријском ставу:

- Први став граматичара према језику писца уметничког књижевног дела, основни у комплексу свих осталих ставова, може се обележити као с а г л е д а в а њ е тога језика на фону књижевничке норме (стандарда) датог језика. О томе сведоче ставови наших лингвиста који се могу свести на следећи, типичан, став: „Стил и језик не смеју бити у сукобу са оним што писац хоће да каже.”² То је, дакле, приступ који покрива односе с а д р ж и н е и ф о р м е („означеног” и „знака”).
- Други став граматичара је онај који је формулисан, већ давно, у прашкој школи, на конкретној грађи, као приступ да се „у кодификованој норми морају разграничити и тачно означити форме које се као архаичне (или какве друге нпр., супстандардне и сл. – да додамо у духу дате формулације – Ж. Ст.) сретају у књижевном језику.”³ То је, дакле, приступ који покрива – како сам онда протумачио – ј е з и к к а о с и с т е м, језик у целини и – по себи (eo ipso).

¹ В.: Ж. Станојчић, *Грамматика и језик*, „Универзитетска ријеч”, Титоград, 1987, 160–165.

² А. Белић, *Наш језик*, I/9, Београд, 1933, 257–262.

³ V. Matezius, *Spisovná čeština a jazykova kultura*, Praha, 1932, 245–258.

Јасно је да и један и други став имплицирају, међутим, однос појединачног језичког остварења и нормираног језика. С напоменом да је тадашња моја анализа узела два од више могућих слојева – архаични и дијалекатски, изједначајући их без обзира на чињеницу да дијалекат и стандард егзистирају једновремено, а архаизам и стандард – само по вољ и говорниковој. Наравно у случају писца уметничког књижевног дела – по „вољи” н а р а т о р а као уметниковог средства поруке („vehicle of the message”), које подразумева апсолутну слободу избора (нпр., „алтернативност у конструкцијама” и сл.⁴).

2. На истоме месту, у језику Настасијевићевог н а р а т о р а указао сам на постојање морфосинтаксичке секвенце изричито фолклорног карактера коју сам видео изражену у пет ликова:

- (а) У лику употребе енклитичких (краћих) форми заменица у ситуацијама где у стандардном језику имамо пуне (дуге) форме: – *И грумење је, исте те земље, налажаху после њеним трагом;*
- (б) у лику употребе генитива личних заменица за означавање посесивности: – *И гореће пред ликом ње, свете мајке,* – за које се у нормативној граматици изричито каже да захтевају блокирани падеж именице (тј. именицу са одредбом уз њу, а све у захтеваном падежу: *лик с в е т е мајке*);
- (в) у лику употребе п р и л о г а *одонуд, одовуд* са функцијом предлога: – *Кад, од онуд лугова изви се песма;*
- (г) у лику употребе ф о л к л о р н о г облика е у ф е м и з м а,⁵ који се најчешће изражава безличном конструкцијом типа: – *То зацело га озго с неба га ђ а л о и п о г о д и л о*, с неутрумским обликом предиката; и најзад, установио сам, што ми је за ову прилику релевантно, –
- (д) постојање морфосинтаксичке секвенце у лику т а у т о л о ш к о г и с к а з а⁶ датог (морфосинтаксичког) нивоа, чији класичан пример, иначе, налазимо у народној песми као тзв. унутрашњи објекат: *Г р а д г р а д и л а т р и б р а т а рођена...*

⁴ R. Ohmann, *Generative Grammar and the Concept of Literary Style*, D. C. Freeman: Linguistics and Literary Style, New York, 1970, 264 (258–278).

⁵ И дијалектолошка литература га бележи (небитно је за ову прилику у ком конкретном дијалекту) као такве природе – фолклорне. В., нпр.: М. Шимундић, *Синтакса говора Имотске крајине и Бекије*, Зборник за филологију и лингвистику МС XIII/1, Нови Сад, 1970, 217, 224.

⁶ Могао би се употребити, као што сам то давно раније и чинио, и термин – условно, дакако – а л и т е р а ц и ј а м о р ф о с и н т а к с и ч к о г н и в о а, с обзиром на то да је утврђујемо у поетском језику.

Ову секвенцу, како сам установио (а овде је истичем због њеног значаја), М. Настасијевић генерализује. Он, имајући осећање за фолклорни извор, иде од лако уочљиве „таутолошке” конструкције типа: *Трагаху, и не показа се трага* – која се налази у блиским секвенцама исказа, до сложенијих, као што су:

- Па нека му Сида пресуди, кад већ *живот* јој сатирати *живо* (Хр. 137);
- И видећ где заметнула се већ у семенци биљка, ђаволасто се и на увојке из целе ње за унапред насмеши даље *кружење* тајне.

И тако за окружих годину (Хр. 135);

- И све тако до *убескрај*. А ево *краја* (Хр. 29). Иде, дакле, до исказа где се својеврсна таутологија налази у сегментима чија је и логичка, и морфосинтаксичка веза разноврснија од везе унутрашњег објекта са глаголом који он допуњује.

3. За песнички језик Милоша Црњанског већ је речено да је то „тако модеран језик”.⁷ При томе је прилогу *тако* дата конотација „у великој, изузетној мери”, а исти квалитет приписан је и језику његове *прозе*, у којој је утврђен и исти садржајни квалитет, како је речено – „сложена филозофска димензија”⁸, тј. иста она која је констатована у његовој поезији.

Ми смо, као лингвисти, у овоме заинтересовани пре свега за несумњиву чињеницу „модерности” језика М. Црњанског. И знајући за (једноставну а велику) Јакобсонову истину о несумњивом примарном фолклорном слоју свих словенских књижевних језика,⁹ истичемо да „модерност” књижевничког језичког израза присуством овога слоја није ниуколико оштећена. Управо, могли бисмо рећи, окренувши тезу, да ће присуство тога слоја, зависно од суптилности пишевог језичког осећања, да се послужимо и овим, Белићевим појмом¹⁰, и зависно од суптилности његовога проседеа – бити и савршен квалитет (дефинисане) *модерност* и језичког израза, језика појединачног остварења.

У томе, доследно је описаноме ставу граматичара наше обраћање пажње морфосинтаксичкој секвенци, наведеној овде под (с), коју смо (условно) назвали таутолошким исказом морфосинтак-

⁷ Н. Милошевић у предговору *Сабраним делима* М. Црњанског, *Сеобе* I, Београд, 1966, 15.

⁸ *Ibid.*, 54–55.

⁹ В.: R. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Београд, 1966, 32–53.

¹⁰ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, I, Београд, 1958, 25.

с и ч к о г н и в о а¹¹, као што је томе доследно и истицање – да је то секвенца с кореном у ф о л к л о р н о м слоју језика, и то толико изразита да је класична граматика српскохрватског језика региструје у синтакси као посебну врсту објекта. Она то чини и упркос синтаксичкој једнакости са сваким другим правим (директним) објектом, чија је ознака *vb + acc / Ø*, дајући јој и термин у н у т р а ш њ и о б ј е к а т,¹² и – дакако – конотацију архаичног песничког стила.

И управо због доследности лингвистичког приступа, и, наравно, по природи ствари, ја сам – мислим, логично, или бар довољно оправдано – ову секвенцу проширио и изван самог објекта, тј. и на сваку секвенцу с поновљеном морфемом. Дакако, у одређеној синтаксичкој структури.

4. Већ је књижевни теоретичар Н. Милошевић, истина, уопштено, установио да одломак из *Ст р а ж и л о в а* Милоша Црњанског:

А прах, све је прах, кад дигнем увис руку и превучем, над провидним брдима, и реком –

– „представља (не) само адекватан израз извесне мелодије, мелодије која пријатно узбуђује наш слух”... али да „није само мелодичност оно што осећамо суочавајући се са овим стиховима М. Црњанског”.¹³

Књижевни теоретичар је ишао за својим задатком, он је тражио, и нашао, како каже – уз мелодијску и емотивну компоненту и: филозофску димензију.¹⁴

За нас, као лингвисте – граматичаре, уочљива је (наравно, уз значење) категорија *м е л о д и ј е* и ми један од њених елемената, као потпуно објективан, видимо – у *м о р ф о с и н т а к с и ч к о м т а у т о л о ш к о м* и *с к а з у*. *А прах, све је прах...*, исказу са поновљеном морфемом/лексемом *п р а х*, а узето у контексту – са лексемом која је део исказа са оном (Милошевићевом) „филозофском димензијом”: = „изворни доживљај безвредности свега постојећег”.¹⁵ *М о р ф о с и н т а к с и ч к и*, *р е ч* је о поновљеној секвенци именског дела предиката *А / све је / п р а х₁ – све је п р а х₂*, *с е м а н т и ч к и*, *р е ч* је о асоцијативној вези појмова („прах” ↔ „пропадање свега постојећег” ↔ „безвредност”), *с т и л с к и*, *р е ч* је о

¹¹ Раније: „алитерација морфосинтаксичког нивоа”, из изнетих разлога.

¹² В., нпр.: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд, 1986, 78: *Вечераше господску вечеру. – Век је с њим вековала. – Град градила три брата рођена.*

¹³ Наведени предговор, 10.

¹⁴ Стр. 10–11 тог предговора.

¹⁵ Наведени предговор, 12.

говорниковој (пишчевој/нараторовој) употреби једног, иначе, гласовног проседеа, али (ако се тако може рећи) – на нивоу синтаксичке јединице реченице (понављање истог језичког елемента у његовој укупности).

5. Једнак поступак запазили смо у роману овог нашег писца, и то у једној језички специфичној структури исказа. Наиме – у првој књизи *Сеоба*¹⁶, дакле, прози која у структури новеле носи и структуру ф и л о - з о ф с к о г и с к а з а (по класификацији Н. Милошевића, коју узимам као дату), али која носи, по истој класификацији, и структуру п о е т - с к о г и с к а з а. А ово последње носи (уз многе елементе као што су слика, избор лексике и др.) и због начина на који с т р у к т у р и р а ј е з и к, што ћемо показати на једном, ограниченом, сегменту тога језика.

Реч је о и с к а з н о м сегменту н а с л о в а п о г л а в љ а у о в о м е р о м а н у. Лингвистичка дескрипција датог сегмента, ако се да доста једноставно, могла би гласити овако:

- (а) Прва књига *Сеоба* има 10 поглавља;
- (б) свако поглавље (I–X) има свој наслов;
- (в) сваки наслов припада својем поглављу – (1) прво, или као његов с а д р ж а ј н о - о б л и ч к и сегмент, када је он цела реченица или неки део реченице из поглавља; или (2) друго, као његов с а д р - ж а ј н и с е г м е н т, када он не мора имати никакав део једнак неком делу текста у обличкој, одн. лексичкој сфери језика;
- (г) и у првом, и у другом виду – н а с л о в у п о г л а в љ а м о г а о б и с е приписати карактер који има м о т о п о г л а в љ а.

У овој структури, карактеристично за прву књигу „Сеобе” је пишчево смештање типичног номинативног исказа, тј. непотпуне реченице чији је општи знак облик номинатива без иједног знака предикативности, осим, дакако, интонације.¹⁷ То смештање је изведено управо реализацијом принципа таутологичности на реченичном нивоу, јер – први исказ-мото је н о м и н а т и в н и и с к а з:

- I. *Бескрајни, плави круг. / У њему, звезда* (*Сеобе*, 111), – у првом његовом делу, који је, у другом делу, комбинован са формално непотпуном реченицом, и којему следи даље 8 м о - т о - н а с л о в а:
- II. Одоше, и не остаде за њима ништа. *Ништа* (*Сеобе*, 123);

¹⁶ М. Црњански, *Сеобе*, I, Просвета, Београд, 1966.

¹⁷ В.: М. Стевановић, *Реченице без развијених глаголских делова*. Наш језик н.с., IX/1–2, Београд, 1958–1959, 16, 17–21. Осим, дакако, интонационог, који га чини р е ч е н и ц о м у граматичком смислу.

- III. Дан и ноћ, протицала је широка, устајала река. *И у њој њена сен* (Сеобе, 148);
- IV. Оде Вук Исакович, али са њим оде и Фрушка гора (Сеобе, 165);
- V. Одласци и сеобе, начинише их мутнима и пролазнима, као дим, после битака (Сеобе, 189);
- VI. Прошлост је грозан, мутан бездан; што у тај сумрак оде, не постоји више и није никад ни постојало (Сеобе 211);
- VII. Тумарали су, као муве без главе; јели су, пили су, спавали су, да најпосле трчећим кораком погину, закорачивши у празнину, по туђој вољи и за туђ рачун (Сеобе, 236);
- VIII. Снуждивши се, над празнином порођаја, она увиде, да јој души, ни деци, неће остати трага и умре, жалећи што не може да засити бар тело, раздрагана уживањем (Сеобе, 268);
- IX. Један од њих, најбеднији, сачувао је, и после смрти, сјај свог бића. Тако да је могао да се врати и да се појави, при улазу у село, на друму, на истом месту, где се расцветан јављао, у пролећу, први багрем (Сеобе, 301); – да би се, као последњи мото-наслов, десети у књизи, појавио поновљени први исказ-мото:
- X. *Бескрајни, плави круг. / У њему, звезда* (Сеобе, 319), – дакле, опет – по лингвистичкој квалификацији – непотпуна реченица, номинативни исказ, праћен у другом делу наслова (од овде датог знака „/”), формално непотпуном реченицом.

6. Овакво структурирање мото-наслова рекли бисмо да је сублимисани израз високе заступљености (а) формално непотпуне реченице и апсолутно мале заступљености (b) и с к а з а у језику романа „Сеобе”. Јер од оба ова типа први је једна од битних одлика овога језика. Ту је, дакле, тај тип, са великом учесталашћу:

- (а) [у ноћи, пак, ^Рчекао га је ^Спакао.] ^ЅЊен загрљај, њени безумни напади, њени дуги, неуморни прсти. Њена лепота, крај ватре, надземаљска, њен поглед и њен плач. (Сеобе, I, 114), – а само један пример другог типа:
- (б) Бескрајни, плави круг. У њему, звезда. – заступљен, како смо видели, само у две секвенце п о с е б н о г значаја – јер се понавља, као почетак и крај насловне мото-структуре у целини исказа. Понавља се, дакле, чинећи од свих реченица употребљених у десет наслова – ј е д а н и с к а з, који цео овај п р о з н и текст, и формом његовом, приближава п о е т с к о м тексту, ако га и не једначи с њим потпуно.

С друге стране, овоме моделу реченице у роману М. Црњанског основа је и изванредно честа појава а позитивних одредби и самосталних и несамосталних речи у потпуној реченици, дакле – делова реченица које пауза, са доста изразитом реченичном интонацијом чак, одваја од одређиваних делова¹⁸ и као такве готово „осамостаљује”, даје – у неком смислу – ранг формално непотпуне реченице. То је тип:

- (а) И кад је каткад, *узнемирен, раширених ноздрва*, помишљао и на то (Сеобе, 186). – Дубина, кроз коју протиче река, *мутна и непроходна*. Земља је тамна, *невидљива и кишовита*, (Сеобе, 111);
- (б) У *непрекидној свађи са оцем*, Аранђел Исаковић омрзнуо је и остале (Сеобе, 186). – Вук Исаковић је опет водио јашући пред њима, *са својим лењим, гојазним слугом Аркадијем* (Сеобе, 204) – дакле, она синтаксичка јединица интонацијске завршености врло блиске интонацији пуне реченице, за коју можемо сматрати да је генетички везана са формално непотпуном реченицом, па и са исказом, који је наша граматика већ дефинисала као апсолутно непотпуну реченицу у свим елементима предикативних знакова, осим у интонацији. Првом, тј. формално непотпуном реченицом, роман који је предмет нашег истраживања у домену описаног модела исказа изузетно је богат. Тиме отвара и друга питања, која поставља пред науку о језику, од којих (у вези са материјом реченице) пре свега – питања интерпункцијских законитости, или тачније: синтаксичких законитости које леже у основама интерпункције и лингвистичких закључака о њој.¹⁹ Али је за структуру на словног исказа, коју

¹⁸ М. Стевановић, *Карактер одредаба самосталних речи и разлике међу њима*, Јужнословенски филолог, XXIII/1–4, Београд, 1958, 32. L. Bloomfield, *Language*, New York, 1958, 170–171. В. В. Виноградов, *Синтаксис*, I, Москва, 1954, 13.

¹⁹ Нпр., реченица М. Црњанског најчешће је сва од интонационо одвојених (зарезом у графици) секвенци:

- Уосталом тако се и, главом сâм, покојни Лазар Исаковић јављао, као да је трговао оружјем по ваздуху, целу јесен, пре осам година, а све зато што му син није, по смрти, пробушио срце иглом (Сеобе, 177);
- То је била, често, лична служба уз Принца, чак и по спаваћим одајама и по мењачницама Грка и Јевреја, који, сви заједно, нису могли да му најаме колико му је требало (Сеобе, 210);
- Она, у Београдском граду, уопште, и није имала љубавника (Сеобе, 211);
- Гледа, као да је с неба сишла (Сеобе, 211);

овде приказујемо, битна трансформација (у пишчевом проседеу) једне формално непотпуне реченице у номинативни исказ, синтаксичку јединицу, умногоме, битно различиту од прве. Наиме, очито, део реченице – *Тада, помућеном свешћу, прво зачује лавез паса и пој петлова, да одмах затим шпром, у мраку, отвори очи и не види ништа, али да му се учини као да види, у висини, бескрајан, плави круг. И, у њему, звезду* (Сеобе, I, 112), где је са јасном (објекатском, допунском) валенцом према предикатској ознаци пуне реченице, – постављена у *наслов* и измењеног падежног облика (асс. $\emptyset \rightarrow \text{nom.}$), секвенца *Бескрајни, плави круг. У њему, звезда* (Сеобе I, 111 и 319) сада је у рангу исказа. Као таквој, валентност јој је апсолутно мање одређена, с мање могућности успостављања (поузданог успостављања) предикатске ознаке. Она је, другим речима – апсолутно уопштенија, и тиме у потпунијем складу са „филозофском димензијом” коју дефинише, како смо видели, дакако и помоћу филозофског инструментарија, Н. Милошевић. А насловни исказ у целини, са тако поновљеном секвенцом (I и X) и асоцијацијом је, али и формом, једном од оних које као фундаменталне у свим словенским књижевним језицима, како смо видели, подразумева Р. Јакобсон апсолутно је *поетског* карактера, иако је део, по највећем броју чинилаца, типичног прозног исказа.

Živojin Stanojčić

ON A SENTENCE MODEL IN THE MILOŠ CRNJANSKI'S NOVEL „SEOBE”

Summary

The author is defining the syntactic structure of the *chapter-titles* in M. Crnjanski's „Migrations I” („Seobe I”). The titles in the novel have the nature of mottos and are organized either as semantic, either as semantic and formal sentence parts of the text following them. Based on very frequent type of the formally

- Видећи, по широким, празним пољанама, до реке, и, иза ње, до брда у плаветнилу, осети и то, у тој даљини, да није ни он рођен за сву ту неизрециво отужну досаду (Сеобе, 257).

Дакле, и тамо где „граматички” нема за издвојеношћу изричите потребе. То је значајан индикатор и *структура* *на слова*, који су овде били наша тема.

incomplete sentence, as well as on its generative „relatives” – somi-independent complements to main parts of the sentence, the isolated nominal sentence (*I. Beskrajni, plavi krug. U njemu, zvezda. – X. Beskrajni, plavi krug. U njemu, zvezda*) appears suddenly in the first and in the last titles. Repeating, the nominal sentence forms a tautologic morphosyntactic sequence, typical, otherwise, for the folklore layer of the Serbo-Croatian literary language (*Grad gradila tri brata rođena...*). As such, the sequence is one among more elements which contribute to the poetic features of the novel.